

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (1): 126-153

**Tılsımda Tezahür Eden “Mana”nın Kuantum Fiziğiyle Yeniden
Okunması: Antropolojik Bir Yaklaşım**

Re-Reading The “Mana” That Appears In The Talisman With Quantum
Physics: An Anthropological Approach

Halit YEŞİLMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Antropoloji Bölümü

Dr., University of Artuklu, Department of Anthropology

halitiesilmen@artuklu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4907-1366

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 15.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 23.06.2020
Yayın Tarihi / Published : 23.06.2020
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: YEŞİLMEN, Halit. "Tılsımda Tezahür Eden “Mana”nın Kuantum Fiziğiyle Yeniden Okunması: Antropolojik Bir Yaklaşım". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 / 1 (Haziran 2019): 126-153 .

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Tılsımda Tezahür Eden “Mana”nın Kuantum Fiziğiyle Yeniden Okunması: Antropolojik Bir Yaklaşım

Öz

Makalenin konusu “mana”dır. Tılsım da mananın tezahür biçimi olarak ele alınmıştır. “Mana”, Mardin’den derlenen tılsım örnekleri üzerinden kuantum fiziğiyle yeniden değerlendirilmiştir. Amaç, tılsım ve “mana”nın beş duyu ile algılanamayan yönlerinin kuantum fiziği üzerinden somutlaştırma yoluyla yeni bir okuma imkânının olduğunu ortaya koymaktır. Bu okuma, kuantum fiziğini ölçek kullanarak soyutun somut alana çekilmesiyle gerçekleşmiştir. Sonuç olarak “mana”nın doğadaki oluşuma eşlik eden bir potansiyel olduğu, tılsımın da bu oluşum dengesi içinde yer aldığı görülmüştür. Kuantum fiziği bulgularının “mana”nın özelliklerine işaret ettiği, bu açıdan kuantum fiziğinin “mana”nın fiziği olma niteliği taşıdığı sonucuna da ulaşılmıştır. Dolayısıyla büyü kategorisinde ele alınan inanışların ve ritüellerin yeniden değerlendirilmesi gerekliliği de kendini göstermiştir. Bu yöndeki bir okuma neticesinde “sempatik büyü” kategorisinde ele alınan inanışlarda ve ritüellerde sahte sebeplerin değil, “mana”ya yönelik katılım ve “kıvam” durumunun belirleyici olduğu görüşüne ulaşılmıştır. Böylece makalede, sonraki çalışmalar için giriş mahiyetinde, kuantum fiziğinin sosyal bilimlere dâhil edilmesi gerekliliğine de işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Mana, Doğa, Tılsım, Kuantum Fiziği, Büyü

Re-Reading The “Mana” That Appears In The Talisman With Quantum Physics: An Anthropological Approach

Abstract

The subject of the article is mana. Talisman has also considered as the manifestation of mana. “Mana” has been re-evaluated with the talisman samples compiled from Mardin and the results of quantum physics. The aim is to reveal the possibility of reading the talisman and mana, which cannot be perceived by the five senses, with quantum physics. In addition, it is aimed to point out a new approach area. As a result, it has been seen that mana is a potential that accompanies the formation (occurrence) in nature and the talisman is in this balance of formation. It is concluded that the findings of quantum physics point to the properties of mana and in this context, quantum physics is the physics of mana. It is determined that beliefs and rituals related to talisman and mana should be evaluated in terms of mana interactions, not in the magic category.

Keywords: Anthropology, Mana, Nature, Talisman, Quantum Physics, Magic.

Giriş

Son yüzyıla damgasını vuran *kuantum fiziği*ndeki gelişmeler, sosyal bilimlere dâhil olmak üzere temel paradigma değişimlerine ve postmodern düşünce gibi yeni yönelimlere sebep olmuştur. Dolayısıyla elde edilen verilerin yeniden yorumlanması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, böyle bir gerekliliğin küçük bir adımudur. Bu çerçevede makalenin konusu, *mana* olgusudur. *Mana*, *kuantum fiziğinin* bulguları dâhil edilerek yeniden okunmaktadır.¹ Literatürde *mana*, doğaya içkin etkin bir kuvvet/potansiyel ve töz şeklinde tanımlanmaktadır; doğaya içkin, aynı zamanda taş, ağaç, ırmak gibi *manaya* sahip doğa unsurları açısından da “doğüstü”² bir nitelikte görülmektedir. Bununla birlikte *mana*, pozitivist “bilim” ve kurumsallaşmış “din” dışında olmak üzere üçüncü kategori olarak tasnif edilen “büyü”³ alanının temel konusunu da oluşturduğu için geniş bir içeriğe sahiptir: büyü, sağaltıcı uygulamalar, yağmur ritüelleri gibi geçmiş toplumların neredeyse tüm inanış ve edimleri bu tema içerisindedir. Makalede ise *mana*, *tılsım* örneğinde ele alınmaktadır. Daha çok doğumla ilgili *tılsım* örnekleri merkeze alınırken *bereket* gibi konuyla ilişkilendirilebilecek olgulara da yer verilmektedir. Bu çerçevede *tılsım*, *büyü* kategorisinin dışında bir perspektifle, *mana* (doğa) ile ilişkisi bakımından ele alınmakta, *mananın* tezahürü ve *mananın* bir unsuru olarak görülmektedir.

Mana, M. Mauss’ın doğrudan belirttiği ve Lévy-Bruhl’ın “simgesel eylem” kavramı üzerinden sıklıkla ifade etmeye çalıştığı gibi, modern insan zihninin anlamakta zorluk çektiği bir olgu olmasına rağmen “ilkel” insanların yaşamını kuşatan bir değerdedir.⁴ Atom ve atom altı ilişkileri araştıran *kuantum fiziği*,

¹Kuantum (Quantum) fiziği, ismini quanta adı verilen küçük enerji paketlerinden almıştır ki ışıktaki bu enerji parçacıklarına “foton” denilmektedir. Kuantum, “bir sistemin mümkün olabilecek en küçük elemanı veya en küçük değişimdir.” Bk. Robert Gilmore, *Bir Kuantum Fiziği Alegorisi: Alice Kuantum Diyarı’nda*, trc. Filiz Kaynak, 2. Bs (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2006), 29; Albert Einstein - Leopold Infeld, *Fiziğin Evrimi*, trc. Öner Ünalın (Ankara: Onur Yayınları, 1994), 220; Yalçın İnan, *Kozmos’tan Kuantum’a*, 2. Bs (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2003), 204.

²“Doğüstü” ile ilgili genel bir değerlendirme için bk. Sami Kılıç, “Halk Hekimliği/Sağaltma Ocakları İle İlgili İnanışlar”, *Halk İnanışları El Kitabı*, ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 286-287.

³Antropolojinin sıklıkla kullandığı bu ayırmada, pozitivist paradigma, bilim kategorisini; kurumsal dinî yapı, din kategorisini nitelemektedir. Bunların dışındaki inanç ve ritüelleri bir bütün olarak tanımlamak ve açıklamak için kullanılan bir alan olarak ise büyü kategorisi söz konusu edilmektedir. Bu konuda bk. Stanley Jeyaraja Tambiah, *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, trc. Ufuk Can Akın (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 16-17.

⁴Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, trc. Özcan Doğan, 3. Bs (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011), 157; Lucien Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, trc. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 223.

mananın açıklanmasında, ayrıca hem bugünün hem de “ilkel” toplulukların yaşamını anlama/açıklama konusunda önemli bir açılım imkânı sağlamaktadır. *Mananın* doğrudan *doğayla*, aynı zamanda *kuantum fiziğinin* ilgi alanı olan mikro dünyayla ilişkili olması yeni bir okumayı gerektirmektedir. Bu çerçevede makalenin amacı, *tılsım* ve *mana* ilişkisini örnekler üzerinden açıklayarak *tılsım* ve *mananın* beş duyu ile algılanamayan yönlerini *kuantum fiziği* üzerinden okuma imkânını ortaya koymaktır. Bu amaç, bir yönüyle soyutun somut veriler üzerinden okunması imkânını ve bu noktada *kuantum fiziğinin* sosyal bilimlere dâhil edilebilecek bir nitelikte olduğunu, en azından bunun tartışılması gerektiğini imlemektedir. Bununla birlikte, çalışmanın ikinci bir hedefi de giriş mahiyetinde bir yeniden okuma ve yeniden değerlendirme örneği sunmaktır. Böylece bu imkânın örneği de çalışmada ortaya konmaktadır.

Belirtilen amaçlara yönelik olarak öncelikle *tılsım* ve *mana* kavramlarına yer verilmektedir. *Tılsım*, *bereket* gibi ilişkili görülen kavramlarla birlikte ele alınırken *mana* da hem kavramsal düzeyde hem de *tılsım* ile ilgili “somut bulgular” üzerinden ele alınmaktadır. Bu bulgular, Mardin yöresinden tarafımızca tespit edilmiş olup nispeten canlılığını koruduğu için konuyu destekleyici somut örnekler değerindedir.⁵ İlgili örnekler sunulduktan sonra *mana*, *kuantum fiziğinin* bulguları üzerinden yorumlanmaktadır: *kuantum fiziğinin* “dalga-parçacık ikiliği”, “dalga fonksiyonu”, “Aspect deneyleri” ve “rezonans kanunu” yönündeki tespitleri üzerinde durulmaktadır. Burada *kuantum fiziği*, *mananın* fiziği değerinde ele alınmaktadır: *mananın* dinamiğini ve hassasiyetini ortaya koyan, yani *manaya* yakın derinlikte *doğaya* nüfuz ederek sonuçlara ulaşan bir nitelikte görülmektedir. İlgili değerlendirmeler, *kuantum fiziğinin* *mana* ile ilişkilendirilmesi ve *tılsımın* somut olarak *mananın* bir tezahürü olması yönüyle ortaya konmaktadır. Son olarak da sosyal antropoloji geleneğinde etkili bir yer işgal eden “sempatik büyü”⁶ (duygusal büyü) yaklaşımına farklı bir açılım getirilerek yeni okuma biçimi ortaya konmaktadır. Burada J. G. Frazer (1854-1941) ve Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939) üzerinden

⁵Makalede kaynak şahıslar, “K” harfiyle kodlanmış, soy isim sıralamasına göre de numaralandırılmıştır. Somut örneklerin derlendiği saha, Mardin-Midyat ilçesine bağlı köyler ile Savur ilçesidir. Buradaki gözlem ve görüşmelerimiz, yaklaşık olarak 2010-2019 yılları arasında, zaman aralıkları ile gerçekleşmiştir. Bunların önemli bir kısmı, özellikle Midyat’a bağlı Söğütlü köyünden derlenenler doktora çalışmamıza da konu olmuştur. Bk. Halit Yeşilmen, *Mahallemler* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017). Diğerleri, belirlenen yıllar arasındaki görüşme ve gözlemlerimiz neticesinde elde edilmiştir. Bir araştırmacı ve Mardin yöresinin bir insanı olarak şu belirtilebilir ki, söz konusu olan inanış ve uygulamalar hâlâ varlığını korumaktadır.

⁶Frazer’ın öncülüğünü yaptığı ve kendisinden sonraki araştırmacıları da etkileyen “sempatik büyü” yaklaşımı, “birbirinden uzak şeylerin gizli bir sempati ile birbirini etkilediği” düşüncesine – “ilkeller”in öyle düşündüğü fikrine- dayandırılmaktadır. Bk. Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki* (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1966), 34-35.

sempatik büyü ilkelerine dönük iki ayrı bakış açısı tartışılmaktadır.

Makalenin sonuçları itibariyle *mana*, doğadaki oluşuma eşlik eden bir nitelikte görülmüştür. *Mananın* tezahür biçimi olarak da *tılsımın* doğrudan *büyü* değil, doğadaki oluşum süreciyle ve varlık potansiyeliyle ilişkili olduğu, dolayısıyla denge perspektifinden değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. *Tılsım-mana* ilişkisi çerçevesinde *mana* olgusunun ve bunun etrafındaki edimlerin açıklanmasında *kuantum fiziğinin* ileri sürdüğü belirlemelerin *mananın* yapısıyla ilişkili önemli açıklama imkânı sunduğu görülmüştür. Bundan hareketle *sempatik büyü* yaklaşımındaki “sahte sebepler” perspektifiyle yorumlanan eylemlerin sahte değil, *insan-doğa* ya da *mana-mana* ilişkisi çerçevesinde ve *mana kıvamında* cereyan ettiği neticesine ulaşılmıştır.

Kuantum fiziği, sosyal bilimler açısından önemli tartışma imkânları sunmaktadır. Makale, bunun örneklerinden biridir. Bununla birlikte; *kuantum fiziği*, *mana* dinamiğinden hareketle kendi teknolojisini de (mesela, çoklu/sonsuz olasılık seçeneklerinin dijital alanda oluşturulması gibi) hızlı bir şekilde üretmektedir. Üretilen teknolojinin *doğanın* (mananın) yerini alma uğraşı ve riski de söz konusudur. Bu noktada bilimin her daim oluşum sürecindeki *doğayı*, aynı zamanda insan (ve toplum) *doğasını* tabii durumundan/*manadan* mahrum bırakmadan gürleştirmek/yetiştirmek yönünde bir mücadeleyi amaçları arasına alması gerektiği de tartışılmalıdır.

1. Kavramsal Çerçeve: Tılsım ve Mana

Doğa ve insanın karşılıklı etkileşimleri, kadim toplumlardan günümüze kadar varlığını sürdüren inanç ve pratiklerin oluşmasında önemli bir paya sahiptir. *Tılsım*, bunların içerisinde merkezi bir yerdedir.⁷ Çünkü *doğa* ve doğadaki inkâr edilemez canlılık, insan ve inanış mevzuları açısından belirleyici bir değere sahipken tılsım da *doğaya* içkin ve *doğa* unsurlarını aşan *mananın* tezahürü niteliğini taşımaktadır. Belirtilenlere açıklık getirebilmek için öncelikle *tılsım* ve *mana* kavramlarının ele alınması gerekir.

Tılsım (tılsım, tilsam), Grekçe *telesmadan* Arapçaya geçmiş bir kelimedir. Arapçadan Batı dillerine *talisman* olarak geçen kelimenin Latince'deki karşılığı ise *amulettir* (takdis edilmiş, tabiatüstü güce sahip nesne).⁸ *Tılsım*, “çare,

⁷Tılsımın tarihi süreçteki yeri ve tılsım örnekleri hakkında geniş bir bilgi için bk. Ahmet Hikmet Eroğlu, “Halk İnanışlarına Giriş”, *Halk İnanışları El Kitabı*, ed. Durmuş Anık - Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 296-301.

⁸İlyas Çelebi, “Tılsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41: 91.

olağanüstü etki” anlamına gelmekle birlikte,⁹ “uygun zaman ve konumdaki aktif semavî kuvvetlerin pasif yer güçleriyle *temasa* geçerek onları etkilemesi keyfiyeti” olarak da tanımlanmaktadır.¹⁰ Söz konusu edilen etki(leşim) ile alakalı ve makale açısından belirleyici bir değere sahip olan görüşlerden biri de şöyledir: *tılsım*, semavî ve yer kuvvetleri arasındaki dengenin doğru kurulması yoluyla meydana gelir.¹¹ Diğer bir önemli görüş de; *tılsımın* “sihir (gözbağcılık) ve eşyanın *doğasını* değiştirmek” değil, “varlık terkindeki kuvvetler yoluyla gerçekleşen tabii bir durum” olarak düşünülmesi gerektiğidir.¹² Bu görüşler açısından *tılsım*, evren dâhil *doğanın* denge yapısıyla ilişkili ve dengeleyici kuvvet özelliğiyle ön plandadır. Dolayısıyla *tılsım*, “göz boyamak/sahtekârlık” veya “eşyanın *doğasını* değiştirmek” gibi amaçları olan ve *büyü/sihir* olarak nitelendirilen edimlerin dışında bir hadisedir; kozmik unsurların etkileşimiyle ilişkili bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bu etkileşim, yer ve zaman uygunluğuna bağlı olan doğru denge niteliği taşımaktadır.

Tılsım, takımyıldızların oluşturduğu şekiller ya da hayvan figürlerini barındıran ve koruyucu amaçlarla muska olarak kullanılan nesnelere verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır.¹³ Literatürde daha çok hayvan ve insan uzuvlarının (göz, el vb.) sembolleri ve yüzük, at nalı, boynuz, mermi, muska, dikili taşlar gibi çeşitli objeler üzerinden değerlendirilmektedir. Bunlara üçgen, dörtgen veya daire şeklindeki geometrik tablo/çizelge olan *cedvel* ile yine bu şekillerin içine/üzerine uygun denklemlerle harf veya rakamların yazılmasıyla elde edilen *vefk*ler de eklenebilir.¹⁴ *Cedvel* ve *vefk* terimleri, *tılsım* özelliğiyle birbirinin yerine kullanılabilir. *Cedvel* daha çok harflerin veya rakamların üzerine yazıldığı geometrik şekle işaret ederken, *vefk* ise hem yazılanlara hem de zemine gönderme yapmaktadır. Nitekim literatürde *cedvel*, daha çok *vefk* veya *tılsım* ismiyle yer almaktadır.¹⁵ *Cedvel* terimi, “plan” ve “cedvel” anlamına geldiği gibi “dere”, “akarsu” ve “su kanalı” anlamlarına da gelmektedir.¹⁶ *Vefk*, “doğru olmak”, “uygun olmak”, “tam olmak”, “adapte olmak” gibi anlamlara gelen Arapça *vefeka* fiilinden türemiş olup “uyma”, “uyum” “uygun(luk)”, “münasip”, “yeterlik”(yeterli miktar) ve “ahenk”

⁹Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 30.

¹⁰Çelebi, “Tılsım”, 41: 91.

¹¹Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, ed. M. Bedreddin en-Na'sânî (Kahire, 1907), 8: 237'den aktaran: Çelebi, “Tılsım”, 41: 91.

¹²İbn Hazm, *el-Fasl*, t.y., 5: 4'ten aktaran: Çelebi, “Tılsım”, 41: 91.

¹³J. Ruska, “Tılsım”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 235.

¹⁴Çelebi, “Tılsım”, 41: 91-92.

¹⁵Cengiz Aydın, “Cedvel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 214.

¹⁶Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 41; Aydın, “Cedvel”, 7: 214.

anlamlarına gelmektedir.¹⁷ *Cedvel* ve *vefk* ile birlikte *rukyye*yi de zikretmek gerekir. *Rukye*, çeşitli durumlarda elde edilmiş *tılsımın* dua ve üfleme yoluyla etkisinin görüldüğü uygulamalardan biridir. *Rukyenin* sözlük anlamı, “yukarı çıkmak”, “merdivenle çıkmak”, “ilerlemek”, “göğe çıkmak”, “nefesin çıktığı göğsün üst tarafındaki boğazın baş tarafı” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Bu yönüyle *rukye*, *tılsım* kuvvetinin kullanılma yöntemi ve yönü olarak değerlendirilebilir.

*Tılsım*la ilişkilendirilebilecek önemli terimlerden biri de *teberrük*tür. *Teberrük*, konu çerçevesinde dikkate alınan *bereket* olgusuyla, dolayısıyla *manayla* doğrudan ilişkilidir. Olumlu ve sürekli biçimde birikmek (kesintiye de uğrayabilir), *bereket* niteliği taşımaktadır. Bu terimin sözlükteki iki anlam grubundan birincisi “ziyadeleşme”; diğeri ise “gelişme”, “gürleşme”, “inkışaf etme” ve “açındırmak”tır.¹⁹ *Bereket* teriminin bunlarla ilişkili diğer anlamları ise; “göl”, “su biriken yer”, “devenin göğsünün çöktüğü andaki yere gelen derisi”, “göğüs” (sadr), “savaşta kahramanların ayrılmadığı yer”. Bu anlamlarla ilgili olarak *bereket*, “ilahî hayrın devamlı oluşu” niteliğiyle de kullanılmaktadır.²⁰ Nitekim farklı dinlerde *bereket*, genellikle bolluk, genişlik, saadet ve hayır anlamlarında kullanılan dinî bir mahiyete de sahiptir.²¹ *Mübarek* kelimesi de “içinde bu hayrın bulunduğu yer/şey” anlamındadır. Beklenmedik veya kendisinde hissedilmeyen olumlu bir fazlalık görülen şeyler de *mübarek* olarak nitelendirilir.²² Aynı kökten türeyen ve kutsiyeti belirten *teberrük* kelimesi de bir veliden veya kutsal mekânlardan olan yadigârlar için “uçurlu olmak” anlamında kullanılmaktadır.²³ Başka bir ifadeyle *teberrük*, *bereket*e nail olmak için kendisinde *bereketin* birikmiş olduğuna inanılan unsurlar için kullanılmaktadır. Makale açısından *bereket* ve *teberrükün tılsım*la ilişkisi, *bereket* ve *teberrükün mana* ile doğrudan ilişkisi üzerinden söz konusudur.

Tılsım ile ilgili belirtilen kavramların, genellikle olumlu anlamda varlık terkindeki denge, uygunluk, oluş, akış ve bu akışa uygun birikim, gelişme ve

¹⁷Hans Wehr, “Vefk”, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan (New York: Spoken Language Services, 1976), 1084-1085; İlyas Çelebi, “Vefk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 605.

¹⁸Rağib el-İsfahânî, *Müfredât: Kuran Kavramları Sözlüğü*, trc. Adalbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 438-439.

¹⁹Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Bereke/Bereket”, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), 1: 386-387.

²⁰İsfahânî, *Müfredât: Kuran Kavramları Sözlüğü*, 135; İbn Manzûr, “Bereke/Bereket”, 1: 386-387.

²¹Günay Tümer, “Bereket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 487. Eroğlu, “Halk İnanışlarına Giriş”, 33.

²²İsfahânî, *Müfredât: Kuran Kavramları Sözlüğü*, 135-136.

²³Kasım Kufuralı, “Bereket”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 536.

gürleşme ile ilişkili olduğu söylenebilir. *Mana* ise nispeten daha örtüktür. *Mana* terimiyle işaret edilen tinsel gücün ismi, her ne kadar toplumlara göre değişse de farklı kelimelerle işaret edilen husus, genellikle aynıdır.²⁴ Marcel Mauss’a (1872-1950) göre *kramât* (*keramet*), *deng*, *hasina*, *manang*, *orenda*, *manitu*, *mahopa*, *wakan*, *pokunt*, *naual* (*nagual*) gibi farklı kullanımlar, yerel *mana* olgusuna işaret etmektedir.²⁵ Bunlara *sıla*, *elima*, *megbe* terimleri de eklenebilir.²⁶ *Baraka* (bereket) teriminin de *manaya* karşılık olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.²⁷

Mana kavramı, Melanezya ve Polinezya (Malayo-Polinezya) dillerinin çoğunda kullanılmaktadır. Literatürdeki ilgili değerlendirmeler de genellikle bu merkezden hareket etmektedir. Bu itibarla kelimenin anlamları şöyledir:

- a) Düşünmek, sevmek, arzu etmek anlamına gelir.
- b) Başarı, saadet ve sair anlamlarında kullanılan bir terimdir.
- c) Başarıya, saadete, sevilen ve arzulanan şeye götüren *doğüstü* gücü bildirir.
- d) Yararlanılan sosyal nüfuzu, mevkiin derece ve gücünü bildirir.
- e) “Doğüstü” etki.²⁸

Dikkat edildiğinde tüm bu anlamlar, bir *tılsım*dan beklenen durumlara da işaret etmektedir. Şöyle de ifade edilebilir; *tılsımın* kullanılma amacı, *mana* almaktır ya da *tılsım*, *mananın* taşıyıcı ve tezahür eden biçimidir. *Tılsım* kavramının “çare”, “olağanüstü etki” şeklindeki temel anlamından hareketle *mananın tılsımı* kuşatan tinsel bir nitelik olduğu söylenebilir. Verilen anlamlardan da anlaşıldığı üzere *mana* terimi, olumlu bir içeriğe sahiptir. Nitekim Mauss, bu kelimenin dünya dillerindeki farklı ifadelerini sıralarken *arungguiltha*, *boolya* ve *koochie* sözcüklerinin *kara büyüyle* ilişkili olduğunu vurgulamak suretiyle bu üçünün *manayı* karşılayan diğer terimlerden farkını belirtmektedir.²⁹

Mana mefhumu, *dinamizmle* de eş anlamda değerlendirilmektedir. Dinamizm, “doğada olduğuna inanılan, soyut ve dinamik yaşam kuvveti inancına verilen addır”. Bu açıdan *mana*, *dinamizmin* yerel ifade biçimlerinden biridir.³⁰

²⁴“Bu terimi ilk defa 1878’de İngiliz Codrington, Melanezyalılar hakkındaki eserinde kullanmıştır. Codrington ‘mana’ adı verilen evrensel bir kuvvetin her şeyde mevcut olduğunu; bunun hem büyük, hem şahsi ruhlara inancın kaynağını teşkil ettiğini ileri sürmüştür.” Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. Bs (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 48.

²⁵Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, 160-165.

²⁶Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 565.

²⁷Roy Wagner, “Mana”, *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (Detroit and New York: Thomson Gale, 2005), 8: 5631.

²⁸Friedrich Rudolf Lehmann, *Le Mana*, 2. Bs, 1992’den aktaran: Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 3. Bs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), 297-298.

²⁹Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, 164.

³⁰Emiroğlu - Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, 226.

Dinamizm yaklaşımında *mana*; insan, hayvan, bitki, nehir ve kayalıklar gibi varlıklarda kendini gösteren “mistik bir kuvvet” olarak değerlendirilir.³¹ İnsanla dostluk eden, içkin “doğüstü” bir kuvvettir. Bütün varlıklarda az çok potansiyel derecelerine göre bulunan bu kuvvet, insanlar ve cinler arasındaki ilişkilerde de etkilidir. Özellikle, aynı cinsten olan -daha doğrusu, aynı *kıvam*daki- varlıkların ilişkilerinde etkilidir.³² Bu itibarla *mana* kuvveti, *kıvama* bağlı olarak insanlar tarafından kendileri için “güçlendirilebileceği gibi bazı sorumlulukları yerine getirmemek durumunda ise kaybedilebilir.”³³

Mauss’a göre *mana*, sırasıyla nitelik, madde/cevher ve aktivitedir. Tanımlamayla, yani kavramlar düzeyinde doğrudan kuşatılarak dokunulabilecek bir şey değildir. Etkileşimlerde etkili olmasına rağmen bağımsız bir özdür. Bununla birlikte, uygun niteliklere sahip bireylerde birikip (bereket-teberrük) aktarılabilirdiği gibi, bir taştan *temas* edilen diğer taşlara da aktarılabilir. Mekanik şartına bağlı olmayıp uzak mesafeden de etkilidir (yağmur ritüelleri gibi). *Mana*, deneyin ötesinde olduğu için deney konusu da olmaz. Tüm duyular dünyasına yayılan özelliğiyle hem *doğal* biçimde içkindir hem de “doğüstü” (teknik ve analitik çerçevede, tümel kuşatıcılık anlamında doğüstü) bir niteliktedir: “Ölçülemeyen”, “aktarılabilen” ve “kendisinin kuşattığı bir ortamdır.”³⁴ *Mananın* deneyi aşan bir cevher olması, uzak mesafeden de etkili olması, mekanik (ve doğrusal) şartlara tabi olmaması, duyular dünyasına yayılmış olması, hem sebep hem de sonucu mahiyetinde barındırması, hem *parça* hem de *dalga* potansiyeli taşıması, hem gözde/gözlemci hem de gözlenende bulunması *mananın* kuşatıcı canlılığının bir ifadesi niteliğindedir. Bu canlılığın somut etkisini aşağıda verilen çeşitli *tılsım* örneklerinden de izah etmek mümkündür.

2. Mardin Yöresinden Örneklerle Tılsım ve Mana İlişkisi

Makalenin bu aşamasında, tasniften ziyade konunun mahiyetini tartışmak için temel bazı *tılsımlar* üzerinde durulmaktadır. *Tılsımın* kozmolojik varlık denklemi içerisinde tabii bir terkip, akıcılık, ahenk, denge hadisesi ve gündelik yaşamdaki görece olağandışı/“olağanüstü” etkisiyle ilişkili olduğu yönünde belirtilenler açısından, ek olarak *mananın* potansiyel, *kıvam*, canlılık, akış ve olur’luk sürecine, yani *doğal* yaşam akışına uygun bir dengeye işaret etmesi

³¹Sedat Veyis Örnek, “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 20/3-4 (1962): 257-258; Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1971), 161.

³²Geniş bir değerlendirme için bk. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 3. Bs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), 298-303.

³³Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 66-67.

³⁴Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, 157-160.

çerçevesinde bu örnekler, somut bir değerdedir.

Mardin yöresinde tespit edilen en çarpıcı *tılsım* örneklerinden biri şöyledir: Keçi veya koyun cinsinden bir hayvanın üçüz doğurması durumunda bir *tılsım* oluşur. Bu *tılsım*, üçüz doğum yapanlarda bulunur. *Tılsım*, hayvanın kollarından urgan veya korse gibi bir kemer örülerek korunur. Kemer, *tılsımlı* kabul edilir ve ilgili rahatsızlıklarda kullanılmak için muhafaza edilir. Bu urganın/kemerin karın, mide, böbrek ve idrar yolu kabızlık sancularına iyi geldiği düşüncesi hâkimdir. *Tılsımlı* kemer, böbrek taşlarının düşürülmesi ve sancının giderilmesi için de kullanılır. İlgili rahatsızlık durumunda kemer, hasta olanın beline sarılarak iyileşme ümit edilir. Bu *tılsım*, üçüz doğum yapan kadınlarda da söz konusu edilir: kadının saçları, *tılsım* değerindedir. Bu saçlardan yapılan örgü, etkisi oranında ve hasta kişinin rahatsızlık derecesine bağlı olarak, genellikle bebeklerde tedavi amaçlı kullanılır.³⁵ Farklı değerlendirmelere konu olabilecek bu hadisedeki *tılsım*ın hem doğum sancısıyla hem de doğumu gerçekleşen bebekle ilişkili olduğu söylenebilir: Üçüz doğum, nadir olaylardandır. Bu nedenle doğum sancı neticesinde oluşan enerji ve potansiyelin, belirtilen etkisi açısından herkeste ve her yerde/yerde olmadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla *tılsım*ın “doğüstü” değil, “olağandışı” (ama doğal bir kaide derecesinde) şeklinde nitelendirilmesi daha uygundur.

Belirtilen potansiyel, çeşitli *tılsım* biçimlerinde de kendini göstermektedir. Mesela, yine alanda tespit edilen örnekler göre; ikiz doğumu neticesinde annenin ve ikiz çocukların elinde bir *tılsım* oluşur. Bu *tılsım*, bel ağrılarında şifalıdır.³⁶ Yaygın olan örneklerden bir diğeri de “kız bebeği”n doğumu neticesinde annenin metabolizmasında oluşan sütle ilgilidir: kız çocuğunu emziren annenin sütü, göze damlatılıp sürülerek gelincik rahatsızlığını ve göz enfeksiyonlarını iyileştirir.³⁷ Başka bir örnek şöyledir: kendisinden önce erkek kardeşi doğmamış bir kızın elinde, ağrılara iyi gelen bir *tılsım* oluşur. *Tılsım* sahibinin eli ve onun yaptığı dövmele, eklem ve omuz ağrılarına iyi gelir. Kendi ailelerinin ilk çocuğu olan iki farklı cinsin elinde de bir *tılsım* meydana gelir. Bu ikisi, karın sancısı çeken bir çocuğu çarşaf gibi bir şeyin içine alıp sağa sola doğru sallamaları durumunda çocuk iyileşir.³⁸

Bir kızın gönülsüz bir *kıvam*da, yani yetersiz bir *kıvam*da amcasının oğluyla evlendirilmesi durumunda, isteksizce evlenen kadında (saçında) gelincik rahatsızlığına iyi gelen bir *tılsım* oluşur.³⁹ Bu da daha önce belirtilen *tılsım*

³⁵Kaynak şahıslar: (K. 1; K. 2; K. 3; K. 4; K. 5).

³⁶Kaynak şahıslar: (K.7; K. 6; K. 8; K. 9).

³⁷Yöredeki şahsi gözlemlerimize dayanarak bu uygulamanın Mardin’de yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

³⁸Kaynak şahıslar: (K.10; K. 11; K. 12; K. 13).

³⁹Bu *tılsım* biçimi, Türkiye’de olduğu gibi Mardin’de de yaygındır.

çeşitlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Görüldüğü gibi *tılsımlar*, dereceli bir hüviyet özelliği taşırlar. Mesela, ailede ilk *doğan* erkek çocuğun göbek bağında da bir *tılsım* vardır. Banyonun suyuna göbek bağı değiştirilerek yıkanıldığı takdirde, çocuğu olmayan kadınlarda olumlu bir etki görülür.⁴⁰ Üçüz doğum örneğindeki *tılsım*, hayvanlarla ilgili pratiklerde de kendini gösterebilmektedir. Mesela, köstebeği boğarak öldüren birinin elinde bademcik rahatsızlığına iyi gelen bir *tılsımın* gerçekleşmesi,⁴¹ buna örnektir. Böyle bir *tılsım*, sancı yükünün/enerjisinin taşınabilmesi yönüyle gönülsüz evlilik örneğindeki *tılsım* durumu ile paralellik taşımaktadır.

Gönlü saf, davranışları temiz olan bir insanın “ay”ı rüyasında görmesi neticesinde, o kişinin elinde çocukların halsizliğini gideren bir *tılsım* meydana gelir. *Tılsım* sahibi, halsiz düşen çocuğun el, ayak ve alın bölgesine is vurur, böylece çocuk iyileşir.⁴² Burada; sosyal yaşamın her daim olası gerginliğine rağmen rüyasında “ay”ı görme *kıvamına* gelen birinin potansiyeli derecesinde çocuklardaki rahatsızlığı ve dengesizliği kendi *kıvamı* üzerinden dengelediği düşünülebilir.

Tılsımın oluşum sebeplerinden biri de Mardin yöresinde tespit edilen ve Ğul(ê) ismiyle tanımlanan, dişi ve iyi (rahmanî) olduğuna inanılan bir cindir.⁴³ Böyle *tılsımlar*, Ğul yakalayan kişiye, serbest bırakılmak şartıyla doğrudan Ğul tarafından verilir. Bundan kaynaklı *tılsımlar*, çeşitli apseleri iyileştirmede etkilidir. Bu *tılsım*, kan yoluyla babanın soyu üzerinden devam eder.⁴⁴ Ayrıca Ğul’un buğday, pekmez vb. ürünlerin içinde doğum yapması halinde o ürünler, ziyadeleşir, yani bereketlenir.⁴⁵ Daha önce belirtildiği gibi *mana*, aktarılabilir bir niteliktedir, ayrıca insanlar arasında veya cinler arasında, daha açık bir ifadeyle aynı *kıvamda* olanların etkileşimlerinde etkilidir. Burada *mana*, Ğul’u görme *kıvamına* gelmiş (ister psişik değerde isterse de anlatımlardaki gerçek değerde olsun onu görmüş) birine aktarılmaktadır. Cinsten ziyade *kıvam* ön plandadır. Bu noktada şunu söylemek gerekir: Belirtilen *tılsımlar* istemekle değil, ilk elden yaşam koşulları neticesinde vukuu bulan potansiyel/enerji/sancı

⁴⁰Kaynak şahıslar: (K. 3; K. 6; K. 8; K. 10; K. 12).

⁴¹Kaynak şahıslar: (K.10; K.11).

⁴²Kaynak şahıslar: (K. 7; K. 8; K. 10; K. 12).

⁴³Mardin bölgesinde yaşayan Müslümanlar açısından cinler, rahmani/mümin ve şeytanî olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Hıristiyanlar açısından ise durum farklıdır; hepsi de şeytan(î) olarak nitelendirilir.

⁴⁴Bu *tılsım* biçimi de Mardin’de yaygındır. “Ğul” ismi, Mardin’deki Arapların yerel isimlendirmesidir. Benzer *tılsım* biçimleri Türkiye’de “ocak” adıyla yaygınlık gösterir. Bununla ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Kılıç, “Halk Hekimliği/Sağaltma Ocakları İle İlgili İnanışlar”, 316-322.

⁴⁵Kaynak şahıslar: (K. 1; K. 4; K. 9; K. 10; K. 12; K. 13; K. 14; K. 15).

ve *kıvam* dengesiyle ilgilidir.

Denge ve devam eden ahenkli oluşum/uyum süreci çerçevesinde *vefk*ler de tılsım gibi rahatsızlığa sebep olan kilitlenmenin/bozulmanın *mana* ile iyileştirilerek yeniden dengeye taşınmasıyla ilişkilendirilebilir. *Vefk*lerle ilgili literatürde yer alan açıklayıcı bir örnek şöyledir: Doğum sürecinin kolay atlatılabilmesi için iki kuru bez parçasının her birine, içinde dokuzar hanesi bulunan bir kare çizilir. Bunlardan birinin hanelerine toplamda birbirine uyumlu çeşitli rakamlar, diğerine de ebcece hesabına göre uygun harfler yazılır. Doğumdaki kadın, bu şekillere baktıktan sonra ayrı ayrı her bir bez, kadının bir ayağının altına konur. Böylece doğum kolay bir şekilde atlatılır.⁴⁶ Burada *vefk*in evren terkiğine nispeten dengeleyici bir formül olarak hazırlanmasına ek olarak zihni de bu dengeye taşıyan, yani gerçekleşmesi ümit edilen durum için zihni olur/*mana* dengesine, yaşam sürekliliğine açan bir etkisi olduğu düşünülebilir.

Bir çeşit *vefk* sayılabilecek dikkat çekici yaygın örneklerden biri de bitkilerle ilgilidir.⁴⁷ Bitkinin ismi, *Fatma Ana Eli Otu*'dur. Bu bitki, doğumun kolaylaşması için kullanılmaktadır. Doğum sırasında bir bardaktaki temiz suya bırakılan bitki, su gördükçe açılır. Bu süreçte bitki, doğum yapan kişi tarafından gözlemlenir ve su, doğum yapan kişi tarafından belli aralıklarla içilir. Bu yolla doğum kolaylaştırılır. Doğumdan sonra sudan çıkartılan bitki, eski halini alır ve ihtiyacı olan başka birine verilir. Bu uygulama hem bitkinin insan gibi *doğanın* organik bir parçası olmasıyla hem de tıpkı bir önceki *vefkte* olduğu gibi bitkiyle bağ kuran şahsın, zihnen kilitlenen/düşüşe geçen kritik eşiğin iyileşmesiyle/yükselmesiyle ilişkilendirilebilir. Başka bir deyişle; kilitlenen, korkan veya umutsuzluğa düşen zihin, bu uygulama sayesinde *manın* akıcılığına taşınır.

İster bir veli mezarı, isterse öyle kabul gören bir mekân olsun, kutsal ziyaret mekânlarının coğrafi durumunun (veli/aziz mezarının potansiyeli dışında) birikmiş çeşitli potansiyel özelliklere sahip oldukları pekâlâ düşünülebilir. Piyasada akik, elmas gibi şifalı taşlar olarak bilinen mevzunun, bu mekânlar için de geçerli olabileceği göz ardı edilmemelidir. Veli/aziz ziyaretlerine dönük söz konusu edilen potansiyelin aktarıcı bir unsuru olarak onlardan kalan, o mekânla ilişkilendirilen ve *teberrük* denilen yadigârlar da benzer bir nitelikte tartışılabilir. Böyle bir ilişkilendirme birçok yönüyle eleştirilebilir, fakat en azından bu nitelikteki pratiklerin karşılık görerek görece sürekliliğini koruyabilmesi önemsenmelidir. Bu, sadece psikolojik “illüzyon” okumalarına indirgenmemelidir. Belirtilen potansiyel birikimin sadece veli/aziz için geçerli

⁴⁶Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâli, *el-Munkizü mine'd dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, ed. Abdulhalim Mahmud, trc. Salih Uçan (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010), 220.

⁴⁷Bu uygulama Mardin'de yerel bir nitelik taşımaz. Daha çok, ortalama 30-35 yaş kadınlarının tavsiyelerine konu olarak Mardin'de uygulanmaktadır.

olmadığı, her insanın da kendi var oluş sürecine bağlı olarak taşıdığı ve yaşarken derecelendirmeye devam ettiği bir potansiyeli olduğu düşünülebilir.

Tılsımın “yer ve gök kuvvetleri arasındaki dengenin doğru kurulması” yoluyla meydana geldiği göz önüne alındığında, *tılsımın doğal canlılığa eşlik etmek, kilitlenen ve dengesizleşen bir rahatsızlığı olur'luk sürecine dâhil etmek, manadan kopmamak ya da manaya bağlanmak değerinde olduğu, ayrıca derece farkıyla mananın somutlaşmış bir ifadesi olduğu* söylenebilir. Yalnız bu somut özellik, biri diğerinden ayrı ve diğerine engel değildir, bir bütün olma özelliğiyle ön plandadır. Belirtilen birliğe ek olarak *mananın “ölçülemeyen”, “aktarılabilen” ve “kendisinin kuşattığı bir ortam” olması, kuantum fiziğinin belirlemeleri ile de uyumludur.*

3. Manayı Kuantum Fiziğiyle Yeniden Okumak: Somutlaşan Mana

“Kuantum” fiziğindeki gelişmeler, özellikle klasik fiziğin mikro-fizik alanındaki *doğa* anlayışının noksan olduğunu,⁴⁸ “gözleyen” ve “gözlemlenen” açısından insan ve *doğanın* karşılıklı etkileşim halinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. *Kuantum fiziğine* göre pozitivist paradigmanın “doğüstü” olarak işaret ettiği durumlar, *doğanın* bir yönüdür. Ayrıca yeni fizik anlayışının “doğadaki maddeyi oluşturan bütün nesnelere hem *dalgalar* hem de *parçacıklar* halinde davrandıkları” yönündeki tespitleri,⁴⁹ *tılsım-mana* ilişkisindeki *mananın* özelliklerini vurgulamaktadır. Klasik fizik açısından “zaman ve uzam, maddi varlıklardan bağımsız olarak vardır”. *Kuantum* açısından ise zaman, uzam ve madde, özerk değil, aynı gerçekliğin, makale açısından *mananın* farklı yüzlerini oluşturmaktadır. Burada gerçeklik, ayrı ayrı bunlardan biri olmadığı gibi uzam-zamanı ve onların “etkilerini kapsayan” bir değerdedir.⁵⁰ Bu yönüyle *kuantum fiziği*, *mananın* fizik ilkeleri olarak görülebilir.

Kuantum fiziği, atom ve atom-altı parçaların davranışlarını inceleyen ve bulgularını bunlara uygulayan fizik ve fizik yasalarıdır.⁵¹ Burada; “fiziksel niceliklerin ögesel kuantumlardan oluştuğu” varsayılır.⁵² Bu fiziğin temel teorisi, *dalga-parçacık* ikiliği ve *belirsizlik (olasılık)* ilkeleri üzerinde kendini gösterir.⁵³ Klasik fizik anlayışında maddenin en küçük ve bölünmez unsuru,

⁴⁸Bk. Max Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, trc. Yılmaz Öner (İstanbul: Belge Yayınları, 2007), 222-223.

⁴⁹İnan, *Kozmos'tan Kuantum'a*, 90.

⁵⁰Wolfgang Smith, *Kuantum Bilmecesi: Saklı Anahtarı Bulmak*, trc. Orhan Düz, 2. Bs (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 74-75.

⁵¹İnan, *Kozmos'tan Kuantum'a*, 238.

⁵²Einstein - Infeld, *Fiziğin Evrimi*, 213.

⁵³İnan, *Kozmos'tan Kuantum'a*, 238.

atomdur ve atom, *dalgaya* nazaran maddede daha temel görülür. *Kuantum fiziğinde* ise hem dalga hem de parçacık, aynı önemde ve aynı anda temel öğelerdir. Kuantum kuramında “ya parça” “ya dalga” anlayışı geride bırakılarak her nesnenin -tılsımın mananın bir tezahürü olarak değerlendirilmesi gibi- “hem parça hem de dalga” özelliği taşıdığı vurgulanır:⁵⁴ İlk defa “Thomas Young”⁵⁵ (1773-1829) tarafından gerçekleştirilen “Çift Yarık Deneyi”⁵⁶ sayesinde ışığın dalgalar halinde yayıldığı ispatlanır. Elde edilen bulgularla elektronun/fotonun hem bir parça hem de bir dalga özelliğinde hareket ettiği, gözlem sürecinin ve ölçüm araçlarının gözlenen üzerinde etkili olduğu ve gözlenenin gözlemciye göre konum sergileyebildiği tespit edilir. Diğer önemli bir tespit de elektronun hareketine bir dalganın eşlik ettiği ve bu dalganın elektronun hareketlerini belirlediğidir.⁵⁷ Bu noktada şu söylenebilir: sağaltıcı edimlerde ritüelin bir parçası olarak görülen *tılsımın* etkisine inanma durumu, gözlem sırasındaki gözlemci kıvamının belirleyiciliği ile eşdeğerdedir, yani tılsım, sağaltıcı edimlerde gözlemcilerin kıvamına bağlı olarak etkisini gösterebilmektedir.

Çift Yarık Deneyi’nde elektronların dalga özelliğinde hareket etmesine rağmen gözlem sırasında parça özelliği göstermesi, “dalga/olasılık fonksiyonunun çökmesi/sönmesi” olarak tanımlanmaktadır. “Dalga fonksiyonu” kavramı, bir parçanın uzayda sonsuz olasılıklarla yayılabilme/bulunabilme potansiyeline,

⁵⁴Danah Zohar, *Kuantum Benlik*, trc. Seda Kervanoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 19-20; Haluk Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 2. Bs (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2009), 29.

⁵⁵17. yüzyılda Isaac Newton, ışığın parçacıklardan oluştuğunu ileri sürerken Gottfried Leibnitz ışığın bir dalga olduğunu savunmuştur. 1807 yılında ise Thomas Young tarafından gerçekleştirilen “Çift Yarık Deneyi” sayesinde ışığın dalgalar halinde yayıldığı ispatlanmış, 1905 yılında ise Einstein’ın çalışmalarıyla ışığın hem dalgalar halinde hem de parçalar halinde yayıldığı anlaşılmıştır. Bk. Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 29; İnan, *Kozmos’tan Kuantum’a*, 88.

⁵⁶Çift yarık deneyi, elektron düzeyinde, foton parçacıklarının uzun ve dar iki yarıktan arka plandaki ışığı geçirmeyen bir zemine ateşlenmesiyle tekrar tekrar üzerinde çalışılan bir deneydir. Deneyin sonucunda, ateşlenen fotonların (veya elektronların) arka zemininde parça hareket özelliğinin gerektirdiği iki desen değil, dalga hareket özelliğinin girişim desenlerinin olduğu saptanır. Neticede parçanın (nesnenin) dalga özelliğinde hareket ettiği tespit edilir. Her bir foton, kendi başına dalga hareketi özelliği gösteriyordu. Parçacıkların dalga özelliğinde nasıl hareket ettiğini ve parçacığın hangi yarıktan geçtiğini gözlemlemek için bir ölçüm cihazı (gözlemci) veya “parçacık dedektörü” yerleştirilir, fakat bu defa parçacık, dalga özelliğinde değil, parça özelliğinde hareket ederek arka planda iki desen oluşturur. Bu da gözlemcinin gözleneni etkilediği, dahası parçacığın bir gözlemci tarafından gözlendiğinin bilincinde olduğu, sonrasında yapılan Aspect deneyleriyle de fotonların arasında ışıktan hızlı bir haberleşmenin olduğu yorumlarına sebep olur. Bu konuda bk. Roger Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu II*, trc. Tekin Dereli, 11. Bs (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2004), 103-108; Einstein - Infeld, *Fiziğin Evrimi*, 236-227; Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi*, 2. Bs (İstanbul Yayınevi, 2008), 49; Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 55.

⁵⁷Cengiz Yalçın, *Kuantum Tanrı’nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015), 80.

ayrıca bir parçanın hareketine eşlik eden bir dalga genlik (dalga yüksekliği) dağılımına işaret edilerek kullanılabilir.⁵⁸ Birincisindeki olasılık, sonsuz/tümel olasılıklar dağılımı iken, ikincisindeki olasılık, parçacığın hareketine eşlik eden bir genlik dağılımının her bir noktası üzerinden söz konusu edilmektedir. Konumuz açısından birincisine “sonsuz/tümel dalga fonksiyonu”, ikincisine de “parça dalga fonksiyonu” demek mümkündür. Her iki durumda da dalga fonksiyonunun ölçüm-gözlem anında ve/veya sebebiyle çökmesi (çoklu olasılıklardan sadece birinde açığa çıkıp diğer seçeneklerin yok olması), “dalga fonksiyonunun çökmesi” olarak tanımlanmaktadır. Gözlem öncesi ve gözlem sonrası durumda da parçanın dinamiğini belirleyen şey, dalgadır. Burada şu söylenebilir; parça özelliğindeki bir davranış, esasında olasılıklar potansiyelinden birinin şartlara bağlı olarak tezahür etmesidir ki şartlar da dalga fonksiyonundan hali değildir. “Dalga/olasılık fonksiyonu, ölçüm ve gözlem sürecindeki araçlarla olan etkileşimlerin bilgilerini de içerir”,⁵⁹ yani elde edilen sonuç da dalga fonksiyonu dâhilindeki olasılıklardan biridir. Burada sebep ve sonuç, gözleyen ve gözlenen iç içedir. Konuyla ilgili olarak; *tılsım-mana* ilişkisinde açıklandığı gibi her iki dalga fonksiyonunda, hatta gözlemcide de olmak üzere *mananın* etkili olduğu söylenebilir. Bir bütün olarak söz konusu olan dengeli doğal yaşam akışındaki (olur'luk süreci) dalga fonksiyonunun indirgenerek çökmesi ile tılsım ritüelinin bir parçası olan inançtan hali olma durumu eşdeğer görülebilir. Bu noktada *tılsımlı* bir taş (mesela, Yada taşı), sadece bir taştır, nesnedir, eşyadır.

Dalga fonksiyonu, çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. “Tamamlayıcılık” ve “belirsizlik ilkeleri”, bu tartışmalarla ilgilidir. Niels Bohr’ın (1885-1962), “tamamlayıcılık ilkesi”ne göre, maddenin parça ve dalga görünümü aynı realitenin iki farklı biçimidir. Bohr’a göre; ölçümden önce her hangi bir parçacığın herhangi bir konumdaki olasılığını dalga/olasılık fonksiyonu belirler, fakat ölçüm yapıldığında fiziksel koşulları içeren dalga fonksiyonu çöker ve gerçekliği o anda sadece ölçülen durum fonksiyonu temsil edeceği için elde edilen sonuç, gerçeğin ifadesi kabul edilmelidir.⁶⁰ Dolayısıyla indeterminizmin ve “yerel olmayan” nedenselliğin (mesela, lokal şartların dışında uzaktan etkinin mümkün ve bir bütün olarak olayların birbirine bağlı olduğu ve bunun) *doğaya* içkin ontolojik bir durum olduğu kabul edilir.⁶¹ Werner Heisenberg’in (1901-1976) “belirsizlik ilkesi”ne göre de gerçekliğin tam kavranışı, ancak parça ve dalganın aynı anda ölçülmesiyle ortaya çıkar ki, bu

⁵⁸Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu II*, 126-127.

⁵⁹Yalçın, *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 157.

⁶⁰Yalçın, *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 117.

⁶¹Taslaman, *Kuantum Teorisi*, 49-50.

da olanaklı değildir.⁶² Buradaki belirsizlik, *numen* gerçekliğinin tam bir kavrayışla ölçülememesi, ölçüm değerleri açısından da birçok olasılık içermesiyle ilgilidir.⁶³ Tüm bu tartışmalar, *mananın* “ölçülemeyen”, “aktarılabilen” ve “kendisinin kuşattığı bir ortam” olması yönüyle *manaya* işaret etmektedir.

Konuyla ilgili olarak *kuantum fiziğindeki* Aspect deneylerinin bulgularından da bahsetmek gerekir. Aspect deneyleri,⁶⁴ bütünü parçalara indirgenemeyeceğini ve parçaların ayrılışları bile uzak mesafelerden, ışık hızından daha yüksek bir şekilde haberleşerek bütünsel davrandıklarını ortaya koymaktadır.⁶⁵ Buna göre; başlangıçta bağlantılı olan bir yapı, parçalarına ayrılırsa bile, parçalar arasındaki bağ, devam etmektedir. Bu, evrenin parçalı ve özerk unsurlardan müteşekkil değil, bir bütün özelliği taşıdığını ve *doğadaki* olaylar arasında bir bağ olduğunu gösterir.⁶⁶ Mesela, büyük patlamayla birlikte evren genişlediğinde ve bugünkü haline ulaştığında bile başlangıç halindeki bağın etkisi devam etmektedir.⁶⁷ Konu çerçevesinde bu bağın temel zemini, *mana*dır. Bu açıdan sadece tek taraflı biçimde insanın *doğayla* olan ilişkileri değil, “metafiziksel” bir özelliğe sahip olarak değerlendirilebilecek olan *doğanın* canlılık özelliği de belirleyicidir.⁶⁸ Dolayısıyla *tılsımlı* yağmur taşlarının, ritüellerin ve ritüelin bir parçası olan inanışın bir bütün olarak *mana* ortak zemininde ve dinamiğinde etken olduğu, *mananın parça-dalga* ilişkisinde olduğu gibi hem “kendisinin kuşattığı bir ortam” (tümel dalga fonksiyonu) hem de *tılsımda* tezahür edebilen (parça dalga fonksiyonu) ve “aktarılabilen” bir dinamiğe sahip olduğu söylenebilir.

⁶²Werner Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, trc. M. Yılmaz Öner (İstanbul: Belge Yayınları, 2000), 20-21.

⁶³Kuantum fiziği, kendi içinde yeni gelişmelere ve tartışmalara açık bir seyir izlemektedir. Özellikle olasılıklar söz konusu olduğunda hiçbir şeyin düşünülmediği gibi olmama olasılığı da hesap edilmektedir. Nitekim “Einstein yandaşları, belirsizliğin ve olasılık durumunun ya kuantum kuramının tamamlanmamışlığından ya da doğayı rahatsız etmeden incelemenin olanaksızlığından kaynaklandığını ileri sürerler.” Zohar, *Kuantum Benlik*, 22.

⁶⁴Bu deneylerde, “iki zıt yönde ilerleyen ve birbirinden metrelerce uzakta olan bir foton çiftinin kutuplanmaları ölçülür.” Deney hakkında daha geniş bir bilgi için bk. Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu II*, 168-170; Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 63-66; Yalçın, *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 148-150; Gilmore, *Bir Kuantum Fiziği Alegorisi: Alice Kuantum Diyarı'nda*, 207-210.

⁶⁵Taslaman, *Kuantum Teorisi*, 89. “Kuantum olasılıklar” olarak değerlendirilen “saklı değişkenler” yaklaşımı da yerel olmayan nedensellik temelinde “birbirinden çok uzak şeylerin birbirine bağlandığını” ortaya koyar, böylece telepatik etkileşim olarak görülen uzaktan etkinin varlığı da kabul edilir. Bk. Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu II*, 162; Taslaman, *Kuantum Teorisi*, 84.

⁶⁶Yalçın, *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 163-166.

⁶⁷Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 66.

⁶⁸Heidegger'in metafizik yaklaşımının bu noktaya ışık tuttuğunu belirtmek gerekir. Heidegger, metafiziği yorumlarken, günlük etkileşimler de dâhil olmak üzere sözü, soruyu, sesi, duyguyu, insanın tabiatını ve varlığı, bir bütün değerinde ele alarak, bizzat mevcudiyeti metafizik olarak yorumlamaktadır. Bk. Heidegger, Martin. *Metafizik Nedir?* trc. Mazhar Şevket İpşiroğlu - Suut Kemal Yetkin. 2. Bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 33-55.

Kuantum fiziği çerçevesinde gelişen “rezonans” kanunu da önemli açıklama imkânı sunmaktadır. Buna göre “evrendeki her şey (canlı-cansız), titreşimler aracılığıyla birbiriyle etkileşimdedir.” Aynı zamanda her şeyi birbirine bağlayan bir enerji alanı (kuantum alanı) da söz konusudur.⁶⁹ Buna göre; madde dâhil evrendeki her şeyin kendine özgü bir titreşimi (makale açısından; potansiyel/kıvam derecesi ve doğum sancısı; kuşatıcı yönüyle de manası) vardır. Her nesne kendine has bir frekansta titreşmekte ve benzer titreşimler, aynı rezonans (eko, titreşim) alanında birbirini etkileyerek uyumlu bir hal almaktadır. Rezonans kanununa göre bu, “benzer, benzeri çeker” ilkesiyle ifade edilmektedir.⁷⁰ Aynı frekans ve titreşimdeki dalga enerjisi, “aynı anda ve aynı konumda birbirine eklendiğinde dalga hareketleri arasında enerjisi yüksek bir uyum söz konusu olur. Aynı anda, fakat ters konumda titreştiklerinde ise dalga enerjisi birbirini yok ederek önceki mevcut enerji taşınmaz olur.⁷¹ *Mana* açısından düşünüldüğünde *doğadaki* yaşam sürecinin dengeli ve uyumlu olduğu, *tılsımın* da dengesizlikten kaynaklanan rahatsızlıkları dengeye eklemlediği, yani düşmüş ve bozulmuş bir enerjiyi (rahatsızlığı) yeniden *manadaki* konumuna yükselttiği söylenebilir.

Kuantum fiziği, atom ve atom-altı elektronları, bunların arasındaki etkileşimleri konu edinip maddenin bölünemez alanına ulaştı. Derinlik denilebilecek bu nokta, mevcut tüm nesnelere zemin olma özelliğiyle de nitelendirilebilir. Daha derinlere inildikçe daha kuşatıcı bir zemin keşfedilmektedir. Derinliği, aynı zamanda *kıvam*, yükseklik, kuşatıcılık, enerji ve letafet gibi kılcal bir bağ ve ortak zemin değerinde görmek mümkündür. Derinlikten yüzeye doğru çıkıldıkça atom, daha yüzeye doğru çıkıldıkça madde, ağaç, taş ve sair nesnelere açığa çıkmaktadır. Bu derinlik, titreşim örneğinde olduğu gibi tüm nesnelere kendine bağlayan bir *kıvamdadır/diriliktir/canlıktadır*. Bu *kıvam*, sadece bir nesne olarak tanımlanamayacak olan, bir nesneyi de kendisinden bağı kopartılmış olarak düşünülemez olan bir değere sahiptir. Konumuz açısından bu değer, *manaya* karşılık gelmektedir.

Mana hem daha derin *kıvamda* “sonsuz dalga fonksiyonu” hem de bundan biraz daha yüzeyde “parça dalga fonksiyonu” ile işaret edilen alana karşılık düşünülebilir. Bu açıdan “dalga-parçacık” ikiliği, her nesnenin/canlının *manadan* pay alarak (tılsım gibi kendi özel manasına da kavuşup) *manada*

⁶⁹Rezonans kanunu, 1992-1995 yılları arasında HeartMath Enstitüsü tarafından DNA üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya çıktı. Bu çalışmalarda kalp merkezli olmak üzere insan duygularının DNA’yı, beyni ve dış doğayı etkilediği anlaşıldı. Pierre Franckh, *Rezonans Kanunu*, trc. Bengisu Akipek (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2019), 35.

⁷⁰Franckh, *Rezonans Kanunu*, 15-18.

⁷¹Yalçın, *Kuantum Tanrı’nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 57-59.

(doğal yaşam akışına uygun) konumlanmaya devam etmesi olarak görülebilir. Göz de gözlemlenen de bu noktada birbirinden kopmuş değildir. Fakat yargılayıcı/indirgeyici bakan göz (*katılımcı olmayan kem göz ya da nazar gibi*), içinde yer aldığı *mana* ile bağını kopardığı oranda ya da kendini bencilce *mananın* yerine koyduğu oranda, baktığıyla kalacaktır (dalga fonksiyonun çökmesi veya indirgeme). Daha da ötesi, yaydığı “yok edici girişim” dalgasıyla hem kendini yok edecek hem de baktığını etkileyebilecektir. Bu da *büyük* bir etki olarak görülebilir.

Kuantum fiziğinin mana dinamiğine gönderme yapan sonuçları itibariyle; *tamamlayıcılık ilkesi, tılsım ve mana* arasında ya da *doğa* ve unsurları arasında kesin sınırların çizilemeyeceğini; *belirsizlik ilkesi, derinlik katmanlarının aynı anda ölçülemeyeceğini; saklı değişkenler* kuramı, tüm derinlik katmanlarının gerçekliğini itiraf niteliğindedir. Aspect deneyleri ve rezonans kanunu da *mananın* insan, kaya, bitki, cin-peri ve bunların ortak *kıvam* şartlarındaki etkileşimlerinde içkin ve etkili olmasının açıklanabilecek yönlerini oluşturmaktadır. Bu deneyler, bir bütün olarak tüm derinlik katmanlarının, *mana* ile *tılsımın, doğanın* ve mevcudiyetin, iç ve dışın birbirinden kopmaz ve etkileşimli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan *kuantum fiziğini* sonsuz dalga fonksiyonunun bir ifadesi niteliğindeki *mananın* fiziği olarak görmek mümkündür.⁷² Başka bir ifadeyle, *kuantum fiziğinin* buluşları itibariyle yaşam; parça parça, ayrı bir şekilde insanların, hayvanların ve bitkilerin bir arada oluşlarının ötesinde bir nitelikte, yani hem özgül değerini koruyarak hem bütünlü ilişkisi içinde ve organik bir bağ niteliğinde seyrederek.⁷³ Bu nitelik, Mauss’ın işaret ettiği gibi *mananın* hem sıfat, isim, madde ve cevher hem de aktivite özelliği olarak okunabilir.⁷⁴

Önemli bir tespitin altını çizmek de gerekir. *Kuantum fiziği mananın* fiziği olarak değerlendirilirken söz konusu edilen husus, dalga-parçacık ikiliğini mekanik bir seviyede *tılsım-mana* ile çakıştırmak değildir. Esas belirtilmek istenen, *kuantum fiziğinin* derinlerdeki/atom-altı araştırmalarıyla ortaya koyduğu parçacık ve dalga fonksiyonu arasındaki etkileşimin, yine aynı derinlikte, hatta daha da ilerisinde *tılsım ve mana* arasında da geçerli olduğunu vurgulamaktır. Bu nedenle *tılsım, gündelik yaşamda, ancak muhataplarının katılımı ve inancı/kıvamı* oranında karşılık bulmaktadır. Değilse dalga fonksiyonu

⁷²Mana terimiyle işaret edilen kuvvet, sadece sonucu etkileyen nedensellik anlamında bir güç değil, aynı zamanda kuşatıcı (ve ortak zemin) alandaki potansiyelin bir ifadesi niteliğindedir. Nesnelere, kişilerin ve atfedildiği eylemlerin tetikleyici enerji katsayısı olarak da anlaşılabilir. Hem deneylerde hem de bu deneylerin sonuçlarında aynı anda içkindir. Bu açıdan *mana*, doğrusal ve kurgusal değil, numen (aynı zamanda fenomen) biçimde dünyayı ve yaşamı bir bütün olarak anlamlandırmaktadır. Bk. Wagner, “Mana”, 8: 5631-5633.

⁷³Smith, *Kuantum Bilmececi: Saklı Anahtar Bulmak*, 16.

⁷⁴Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, 157-158.

sönmekte, sadece bir eşya ya da nesne değerine indirgenmektedir. Dalga fonksiyonunun çökertilmesi, *manayı* ve *parçayı/tılsımı* mevcut bağlarından kopartarak özerk bir nesne tanımlamasıyla her ikisini değersizleştirmektedir. “Dış müdahaleye maruz kalan bir elektronun olasılık dalgaları ile olan bağı bozulur, böyle bir müdahalede olasılık dalgası, bilgi kanallarını kapatarak tepki verir.”⁷⁵ Konumuz açısından düşünüldüğünde; bilgi kanallarının “kapanmamasını” sağlayan hususun “tılsımın etkisine inanmak” ya da “ümit edilenin gerçekleşeceğine inanmak” yoluyla kendini gösterdiği söylenebilir. Burada inanç/ümit, dalga fonksiyonunun diğer olasılıklara açık kalması ve ortak *kıvama* (rezonansa) ulaşma derecesiyle eşdeğerdedir. Ters bir durumda ise *mana* bağı bozulur, kopartılır, indirgenerek özerk bir nesne olarak algılanır. Bu da *büyük*sel bir etki değerindedir.

4. Kuantum Fiziği: Tılsım ve Mananın Yeniden Değerlendirilmesi

Mana ile ilgili ifade edilen doğadaki canlılığın (ki bu canlılığa, yani doğaya insan da dâhildir) dengeli sürekliliğinde, yani yaşam akışında doğum (oluşum), en temel hadiselerden biridir. Bu çalışmadaki *tılsım* örnekleri de daha çok doğum merkezinde şekillenmektedir. Doğumu *kuantum fiziği* açısından ifade etmek gerekirse; parça, “tümel dalga fonksiyonu”ndaki etkileşimini kaybetmeden yine “dalga fonksiyonu”ndadır ve dengeli bir akış söz konusudur. Doğum hadisesi ve doğum sancısı, yaşam akışı içerisinde *manadan* eksiltmeden kişide *mananın* birikme (bereket) derecesine ve rezonansına belirlilik kazandırmaktadır. Bu birikim (kıvam), *tılsım* değerindedir. Tıpkı üçüz doğumunda gerçekleşen tılsım örneğinde olduğu gibi; *doğadaki* her varlık sancısı/doğum, kendi derecesinde bir *tılsım* özelliği taşır. Başka bir deyişle, “her şeyde *manadan* bir pay vardır” denilebilir. Aspect deneylerinin sonuçları da bu birliğin bir göstergesidir.

Söz konusu edilen potansiyel, denge ve yaşam akışı, normal bir doğum sürecini atlatan bir annenin metabolizmasında oluşan süt ile ya da sezaryen doğumunun sebebiyet verdiği sorunlarla ilişkilendirilebilir: Birincisi, *doğadaki* dengeli, uyumu, olur’a dönük acıclığı örneklerken ikincisi, tersine işaret etmektedir. Birincisi, *tılsım* kavramı bağlamında “yükselmeye”, “merdiven yürümeye”, yani *mana* birliğindeki olur’a ve doğal yaşam akışına işaret ederken ikincisi, düşmenin, bozulmanın, kilitlenmenin bir örneğidir. Kilitlenmenin üst bir potansiyel yoluyla iyileşmesi de *tılsım* özelliğindedir: Üçüz doğum açısından düşünüldüğünde; doğum hadisenin kendisi, *mana* dengesince söz konusudur: *mana* dengesi ve yaşam akışı devam etmektedir. Doğum sancısı, *mana* birliğine aykırı olmayan bir kıvamın, enerjinin ve rezonansın oluşmasını

⁷⁵Yalçın, *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 141.

da beraberinde getirmektedir. Söz konusu denge, aynı anda ve birbiri ile desteklenerek birbirine eklendiği için enerjisi yüksek bir şekilde uyum sergileyen dalga hareketleri gibidir. Doğum sürecinin başarılı olması, bu yüksek enerjinin doğum yapan kişi tarafından taşınabilmesi anlamına gelmektedir. Böylece yaşamsal süreçten kaynaklanan sancı (kıvam, rezonans, enerji), *tılsım* değerinde taşınır (saç ve organ/kemer örneğinde olduğu gibi). Aksi durumda ölüm de gerçekleşebilir. Bu dengeli ve yüksek enerji, yani tılsım, rezonansı ölçüsünde, ters konumdaki bir titreşimi (rahatsızlığı) giderme etkisine de sahiptir. Bu noktada; *tılsımın* rahatsızlığa sebebiyet veren ters konumdaki titreşimleri (hastalıklı sancıyı) kendi potansiyeli ölçüsünde yok ederek hastayı *mana* akışına açtığı söylenebilir.

Mana ile dengeli olmak üzere yüksek bir enerji titreşimini taşıyarak yaşam sürdürebilmek durumuna, farklı bir açıdan, amcasının oğlu ile gönülsüz evlenen kadındaki *tılsım* da örnek verilebilir. Bu evliliğin gönülsüzlüğe rağmen taşınabilen yüksek bir enerji titreşiminin (*tılsım* değerinde) oluşmasına sebep olduğu düşünülebilir: Konu çerçevesinde “gönülsüzlük”, esasında hastalık durumunu karşılamaktadır. Fakat kişi, kültürel anlam kodları eşliğinde yaşama devam ederek *manaya* bağlanan yönleriyle bu rahatsızlığı *manaya* açar ve önceki durumuna nazaran daha güçlü bir rezonans elde eder. Aksi durumda intihar da söz konusu olabilir. *Mana* dengesi çerçevesinde söz konusu edilen tılsım-rezonans etkisi, örneklerde sunulan doğum çeşitleri, köstebek, göbek bağı, ay, Gül, Fatma Ana Eli Otu ve sair diğer *tılsım* çeşitleri için de geçerlidir.

Belirtilen *tılsım* yaklaşımı açısından *büyü* ve *tılsım* ayrı olaylardır: *büyü*, daha çok göz boyamak ve birilerine zarar vermek gibi özelliklerle ön plandadır. Bunlara *doğal* bir akıcılığı “engellemek” (kısmeti engelleme gibi) veya “kilitlemek”, “kapatmak”, *manadaki* “bağı koparmak” özellikleri de eklenebilir. *Tılsım* ise doğru bir dengenin gözetildiği koşullarda “akıcılığı sağlamak” nitelikleriyle ön plandadır. Bununla ilgili olarak genel çerçevede bir yaklaşım ortaya koymak gerekir. Bu itibarla makalenin bundan sonraki kısmında antropoloji disiplinde yer alan iki farklı yaklaşımdan bahsedilebilir. Biri evrimci-pozitivist ve determinist bakış açısını temsil ederken, diğeri *katılım* (simgesel eylem) yaklaşımını ileri sürerek adeta *kuantum fiziğine* işaret etmektedir. *Katılım* yaklaşımı, çalışmada sıklıkla vurgulandığı gibi *kıvam* vurgusu eklenerek açıklanabilir. *Kıvam* kavramı, *mana* ile ilişkili olarak tümel dalga fonksiyonundaki titreşim/enerji yoğunluğuna ve *tılsımın* (veya tılsım değerinde görülen eylemlerin) dalga fonksiyonuna bağlı potansiyel özelliğine, aynı zamanda rezonansına gönderme yaparak söz konusu edilmektedir.

Çalışmada bahsedilen örnekler, antropoloji disiplinde, genellikle “evrimci”⁷⁶

⁷⁶Burada biyolojik bir evrimden ziyade ileri-geri veya ilkel-modern kutuplaşmasına aracılık eden sosyo-politik bir evrim anlayışının hâkim olduğu söylenmelidir.

ve pozitivist paradigmanın etkisiyle *büyük* kategorisinde değerlendirilir. Bu bakış açısının temsili iki ismi E. B. Tylor (1832-1917) ve J.G. Frazer'dır (1854-1941). Tylor, *büyük* kategorisindeki edimleri "sahte bilim" (pseudo-science) olarak değerlendirir.⁷⁷ Frazer da bu anlayışı sürdürerek bunları *sempatik/duygusal büyük* adı altında iki ilkeyle açıklar. Birincisi, benzerin kendi benzerini doğuracağı ilkesine dayanan *taklit* veya *benzerlik* ilkesi, diğeri ise bir kez birbirine dokunmuş şeylerin *temas* kesildikten sonra da uzaktan birbirini etkilemeye devam edeceği *temas* veya *dokunma* ilkesi. Her iki ilkenin *kuantum fiziğinin* buluşlarıyla çakışan önemli yönleri gözler önündedir: birincisi, rezonans kanununun, ikincisi de Aspect deneylerinin sonuçlarını vurgulamaktadır. Bu iki ilkenin belirlenmesinde Frazer'ın "ilkel" toplumların yaklaşım biçimlerinden hareket ettiği söylenebilir. Bu yaklaşımda; "ilkel" toplumların bağlı oldukları yöntem ve dayanaklar, pozitivist bilimin "sebeptonuç"⁷⁸ ölçülerine uymadıkları için "sahte bilim" niteliğinde görülerek iki temel yanlışı barındırdığı vurgulanır: "birincisi, birbirine benzeyen şeylerin, aynı olduğunu varsayma hatasını yapar, ikincisi de bir zamanlar birbirine dokunmuş olan şeylerin her zaman dokunma halinde kaldığını varsayma hatasıdır."⁷⁹ Değerlendirmelerde, özellikle "sahte"lik ve "sahtekâr"lık ağırlıklı öne çıkan ithamlardır. Sahtelik, yöntem ve dayanaklara; sahtekârlık da ritüelleri yönetenlere yönelik olarak ön plana çıkar.

Frazer'ın yaklaşımlarına karşı Lucien Lévy-Bruhl'ın yaklaşımı ise önemli bir yol ayrımı niteliğindedir. Lévy-Bruhl, Tylor ve Frazer'ın "ilkel"likten moderne doğru evrimleşen sürekli/doğrusal gelişme anlayışlarına ve "-muş" gibi "taklit" ve "sahte-kârlık" yorumlarına karşı gelerek "ilkel" düşüncenin kendine has örgütleniş biçimini,⁸⁰ *katılım/bütünleşme* (simgesel eylem) yaklaşımı üzerinden açıklar.⁸¹

⁷⁷Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture* (London: John Murray, 1871), 1: 121-122.

⁷⁸Mesela; sebebin, zorunlu olarak sonucu belirlediği düşüncesine dayanan determinizmde, her olay (sonuç), daha önceki olayların gözlenebilir etkileri (sebebi) üzerinden açıklanır. Buna göre evrende gerçekleşen her şey, bir nedensellik bağlantısına dâhildir. Belirlenimcilik olarak da bilinen bu yaklaşıma göre olayları sebepler zinciri tayin eder. Bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 2. Bs (Ankara: Ekin Yayınları, 1992), 181; İnan, *Kozmos'tan Kuantum'a*, 187; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 7. Bs (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 43. Pozitivizm de tabiatın ve eşyanın gerçek sebeplerinin bilinmeyeceğini iddia ederek gözlemlenebilir, deneye tabi tutulabilir bilgiyi esas alır. Dolayısıyla metafiziksel mevzular göz ardı edilerek duyu algıları, fizik ve matematik formülleri esas alınır. Bk. Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 330.

⁷⁹James George Frazer, *Altın Dal*, trc. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 33-34.

⁸⁰Lévy-Bruhl, *İlkel Topumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, 227-230.

⁸¹Tambiah, *Büyük, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, 118-119.

Lévy-Bruhl, “ilkel” insanların zihin ve düşünce yapısından bahsederken temel bir farkı ortaya koymaktadır: onların zihinsel/düşünsel evreni, kavramsal düşünceye dayanmaz. “Biz” kavramlar ve dil merkezinde, soyut bir düşünce/zihin yapısına sahipken onlar, kelimelerin ötesinde, düşüncelerini “canlandırma” yoluyla gerçekleştirirler.⁸² Lévy-Bruhl, bunu açıklarken “ilkel”lerin *simgesel eylem* yoluyla “bütünleşme” gayretlerine dikkat çeker. “İlkel”ler için simge, kavramlarda olduğu gibi soyutlama yoluyla zihinsel bir ilişki düzeyinde değil, simgelediği şeyle aynı tözsel değerde görülmektedir.⁸³ *Simge* (mesela, yağmur ritüelleri), temsil ettiği varlık gibi algılanır/hissedilir: simge ve temsil edilen, neredeyse ontolojik eşdeğerdedir.⁸⁴ Simge ve temsil edilen, töz birliğinde bütünleşirler. Ritüellerde söz konusu olan “simgesel eylem yoluyla istenen olayın önceden biçimlendirilmesi” de bir bütünleşmedir. Bu açıdan *simgesel eylem*, yani önceden biçimlendirme, arzulanan olayı o anda gerçekleştirmekten ibarettir ki burada “-muş” gibi durumu veya basitçe önceden *taklit* etmek değil, geleceğin şimdiden yinelenmesi, hissedilmesi, böylece şimdiki zamanın gelecekle bütünleşmesi söz konusudur.⁸⁵ Bu yöndeki edimler, yüzeysel bir “benzerlik” düşüncesiyle kurulan bir ilişki biçimi değil, “içsel denilebilecek bir bütünleşme” yoluyla ortaya konmaktadır.⁸⁶ Lévy-Bruhl’ın yaklaşımı, adeta Aspect deneylerinin ve rezonans kanununun sonuçlarıyla yakınlık göstermekte, parçanın dalga fonksiyonundaki yerine gönderme yapmaktadır. Onun bakış açısının da dalga fonksiyonunu çökertmeden sergilenen saygılı/katılımcı bir bakış niteliğinde olduğunu söylemek gerekir.

Katılım, basitçe çevredeki olaylara katılmak olarak değil, yoğunlaşan enerji parçacıklarının (duygulanımların) bir bütünle yeniden birleşme durumudur: tümel enerjiden ayrılmanın verdiği rahatsızlığı birliğe kavuşmak yoluyla iyileştirmek, noksanlığı tamamlamak, dengeyi sağlamak ve bu dengeyi sürdürebilmek.⁸⁷ Bu açıdan şifacılık, yağmur çağırma, bereket ve sair ile ilgili ritüellerin *katılım kıvamında* gerçekleştiği söylenebilir. Dolayısıyla yağmurun çağırılması, ilk adımda yağmur saflığını gerektirecektir. Böylece olur’luk süreci yağmur haline dönüşecektir. *Tılsımın* iyileştirici gücü de *tılsımın* oluş *kıvamına* (titreşim/sancı), potansiyel dengesine ve ilgili inanç derecesine bağlı olarak etkili olacaktır. Burada *katılım*, özellikle *kıvam* vurgusuyla ön plandadır ki, *kıvam*, rezonans kanununda vurgulandığı biçimde *mana* ile ilişkili olarak tümel

⁸²Lucien Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, trc. Oğuz Adanır, 2. Bs (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 79-80.

⁸³Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarında Mistik Deneyim ve Simgeler*, 222.

⁸⁴Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarında Mistik Deneyim ve Simgeler*, 186.

⁸⁵Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarında Mistik Deneyim ve Simgeler*, 237-240.

⁸⁶Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, 190.

⁸⁷Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 128.

dalga fonksiyonuna da bağlıdır. Rezonans kanununda belirtildiği gibi, tümel alanı oluşturan her nokta titreşim halinde enerji doludur ve hareketlidir.⁸⁸ Kalp merkezinde oluşan duygulanımların frekans titreşimi, uzakta da olsa aynı rezonans alanına girdiklerinde birbirini etkilemekte, benzer titreşimler nedeniyle uyumlu bir hal almaktadır. “Benzer, benzeri çeker” olarak nitelendirilen bu ilke, inanç ve arzuların nasıl karşılık bulduğunun fiziki bir açıklaması niteliğindedir.⁸⁹ Dolayısıyla *katılımın* kalp merkezindeki duygulanımlarla, daha doğrusu *kıvam* ölçüsünde tümel *dalga fonksiyonuna* eşlik etmekle eşdeğer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bütünleşme durumunu “aynı *kıvam*da yer almak” veya “aynı *kıvam*da olmak” şeklinde düşünmek mümkündür, burada “*kıvam*, arzulan sonuçtaki *mana* yakınlığı/bütünlüğü” etkisiyle belirleyicilik katmaktadır. *Kıvam* hem *sancı* ve *potansiyel* hem *titreşim* ve dalga fonksiyonu değerindedir, kelimeler ve soyut düşüncelerin ötesinde bir kuşatıcılık barındırır. Bu noktada *simge* (simgesel eylem), istenen *kıvama*/sonuca ulaşmanın takviye unsurudur. Dolayısıyla şöyle bir soru(n) açığa çıkmaktadır: “İlkel” insanlar, yağmur yağdırmak (çağırarak) istediklerinde yağmuru hangi *kıvam*da algılamışlardır? Simgesel eylemleri, yağmuru algılama biçimlerine göre mi değişmektedir? Aynı bir araştırmaya ihtiyaç hissetse de bu sorunun cevabı; makale açısından, evettir: yağmuru kavrayış biçimleri, onların ritüellerini de belirlemektedir. Yağmuru kavrayış biçimleri (yağmur nedir, nasıldır, kimdir, kimin içindir ve en önemlisi de “töz”sel ve ontolojik değeri nedir, gibi) ile ritüelleri arasında bir özdeşlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İndirgmeden kaçınarak, olayın içine dâhil olunduğu için yağmur (bereket) çağırarak, yağmur taklidi olmaktan çok, yağmur *kıvam*ında olmayla eşdeğer bir durumdur, yani *tılsım*da olduğu gibi *mana* birliğinde ve dengesinde olur'luk durumuna eşlik edilir.

Sonuç

Makalede *mana*, *doğaya* içkin, *doğa* unsurlarını da aşan, fakat aynı zamanda varlıksal oluşuma eşlik eden bir kuvvet/potansiyel olarak görülmüştür. Her oluşum, bir sancı ve bir potansiyel birikimi üzerinden *mana* dengesinde yer kazanmaktadır: bu denge, varlıklara *tılsım* değeri katmaktadır. Bu açıdan *tılsımın* mevcudiyet, potansiyel ve denge perspektifinden değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. *İnsan-doğa* etkileşimi, insanın *doğayla* olan organik bağı, varlığın tabii potansiyeli ve bir bütün olarak var oluştaki denge akışı çerçevesinde *tılsımın* *büyüsel* değil; *doğal* bir kuvvet ve *manın* bir tezahürü niteliğinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁸⁸Bk. Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavouf*, 21-22.

⁸⁹Bk. Franckh, *Rezonans Kanunu*, 20-29.

Kuantum fiziğinin bulguları ile *mana* arasında önemli bir ilişkinin olduğu, *kuantum fiziğinin mana fiziği* olma niteliği taşıdığı tespit edilmiştir: rezonans kanunu, inanma veya arzu gibi duygulanımlar dâhil, *tılsımdaki* titreşim değerinin yaşam akışında, yani *manada* bir karşılık bulduğunu; dalga-parçacık ikiliği yönündeki tespitler de *mananın* birlik içinde canlı bir dinamiğe sahip olduğunu; Aspect deneyleri ise *mananın* tezahür ettiği unsurlardan ayrı ve parçalı görülmemesi gerektiğini, iç-dış, gözlemci-gözlenen dahil olmak üzere bütüncül bir *mana* dengesinin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Mana ve *tılsım-mana* ilişkisi ile *kuantum fiziğinin* bulgularından hareketle sosyal antropolojide *sempatik büyü* yaklaşımıyla irdelenen inanç ve ritüellerin “sahte dayanaklar/sebepler” nitelmesiyle yorumlanması sorunlu görülmüştür. Bu yönüyle sağaltıcı uygulamaların, *tılsım* merkezindeki inanç ve edimlerin veya yağmur çağırma gibi ritüellerin açıklanmasında *katılım* ve *kıvam* yaklaşımının daha uygun olduğu neticesine ulaşılmıştır. *Kıvamın* “arzulanan sonuçtaki *mana* yakınlığı/bütünlüğü” etkisiyle belirleyicilik kattığı; mesela, “istenen sonucun elde edileceğine gösterilen inanç”ın (duygulanım biçimlerinin), özellikle *kıvam* bağlamında etkili olduğu ve bunun, *mananın* somut tezahürü olan *tılsımın* (ya da ritüellerin) içsel olarak desteklenerek *mana* birliğine ulaşılması anlamına geldiği neticesine ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu yöndeki edimlerin *büyü* alanında değil, “insan-doğa” ya da “mana-mana” etkileşimi yaklaşımıyla yorumlanması gerektiği, bu açıdan da *büyüsel* edimlerin *mana* birliğine ters yönde etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmayla klasik fizik ve pozitivist yaklaşımlara nispeten *kuantum fiziğinin* sağladığı açılımlar ortaya konarak *kuantum fiziğinin* postmodern paradigmanın şekillenmesinde payı olduğu gibi psikoloji, felsefe, antropoloji, sosyoloji, halk bilimi ve tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerde tartışılması gerektiği görülmüştür.

Not

Çalışma sürecinde konunun tartışılarak toparlanmasına vesile olan ve fikirlerini esirgemeyerek çalışmaya katkıda bulunan araştırmacı yazar Hüseyin Rahmi Göktaş’a teşekkür ederim.

Kaynakça

Adam, Baki. “Dua, Rukye, Havas İlmi, Tılsım ve Büyü”. *Halk İnanışları El Kitabı*. Ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. 285-306. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Aydın, Cengiz. “Cedvel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 214. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Berkmen, Haluk. *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*. 2. Bs. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2009.

- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. 7. Bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. 2. Bs. Ankara: Ekin Yayınları, 1992.
- Çelebi, İlyas. "Tılsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 91-94. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Çelebi, İlyas. "Vefk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 605-607. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Einstein, Albert - Infeld, Leopold. *Fiziğin Evrimi*. Trc. Öner Ünalın. Ankara: Onur Yayınları, 1994.
- Gazzâli, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Munkizü mine'd dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*. Ed. Abdulhalim Mahmud. Trc. Salih Uçan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.
- İsfahânî, Rağıb. *Müfredât: Kuran Kavramları Sözlüğü*. Trc. Adulbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Halk İnanışlarına Giriş". *Halk İnanışları El Kitabı*. Ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. 20-46. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Franckh, Pierre. *Rezonans Kanunu*. Trc. Bengisu Akipek. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2019.
- Frazer, James George. *Altın Dal*. Trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Gilmore, Robert. *Bir Kuantum Fiziği Alegorisi: Alice Kuantum Diyarı'nda*. Trc. Filiz Kaynak. 2. Bs. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2006.
- Heidegger, Martin. *Metafizik Nedir?* Trc. Mazhar Şevket İpşiroğlu - Suut Kemal Yetkin. 2. Bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- Heisenberg, Werner. *Fizik ve Felsefe*. Trc. M. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. "Bereke/Bereket". *Lisânü'l-Arab*. 1: 386-390. Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999.
- İnan, Yalçın. *Kozmos'tan Kuantum'a*. 2. Bs. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2003.
- İşıklı, Şevki. *Kuantum Felsefesi*. Ankara: Birleşik Kitabevi, 2012.
- Kılıç, Sami. "Halk Hekimliği/Sağaltma Ocakları İle İlgili İnanışlar". *Halk*

İnanışları El Kitabı. Ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. 309-323. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Kösemihal, Nurettin Şazi. *Sosyoloji Tarihi*. 3. Bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.

Kufralı, Kasım. “Bereket”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2: 536-537. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Lévy-Bruhl, Lucien. *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. Trc. Oğuz Adanır. 2. Bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.

Lévy-Bruhl, Lucien. *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*. Trc. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Mauss, Marcel. *Sosyoloji ve Antropoloji*. Trc. Özcan Doğan. 3. Bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.

Örnek, Sedat Veyis. “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış”. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 20/3-4 (1962): 255-261.

Örnek, Sedat Veyis. *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1966.

Örnek, Sedat Veyis. *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1971.

Penrose, Roger. *Fiziğin Gizemi: Kralın Yeni Usu II*. Trc. Tekin Dereli. 11. Bs. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2004.

Planck, Max. *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*. Trc. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları, 2007.

Ruska, J. “Tılsım”. *İslâm Ansiklopedisi*. 12/1: 235. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Smith, Wolfgang. *Kuantum Bilmecesi: Saklı Anahtarı Bulmak*. Trc. Orhan Düz. 2. Bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Tambiah, Stanley Jeyaraja. *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*. Trc. Ufuk Can Akın. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.

Taslaman, Caner. *Kuantum Teorisi*. 2. Bs. İstanbul Yayınevi, 2008.

Tümer, Günay. “Bereket”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 487-489. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. 2. Bs. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.

Tylor, Edward Burnett. *Primitive Culture*. London: John Murray, 1871.

Wagner, Roy. "Mana". *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. 8: 5631-5633. Detroit and New York: Thomson Gale, 2005.

Wehr, Hans. "Vefk". *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ed. J. Milton Cowan. 1084-1085. New York: Spoken Language Services, 1976.

Yalçın, Cengiz. *Kuantum Tanrı'nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?* Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015.

Zohar, Danah. *Kuantum Benlik*. Trc. Seda Kervanoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Yeşilmen, Halit. *Mahallemler*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

Kaynak Şahıslar

K.1: Acar, N., dt: 1944, Gülveren köyü, Midyat/Mardin.

K.2: Algül, N., dt: 1941, Gülveren köyü, Midyat/Mardin.

K.3: Acar, M., dt: 1944, Gülveren köyü, Midyat/Mardin.

K.4: Cebe, A., dt: 1952, Gülveren köyü, Midyat/Mardin.

K.5: Ekinci, P., dt: 1947, Gülveren köyü, Midyat/Mardin.

K.6: E. H., dt: 1956, Savur ilçesi, Mardin.

K.7: Filiz, Z., dt: 1954, Savur ilçesi, Mardin.

K.8: Filiz, H., dt: 1977, Savur ilçesi, Mardin.

K.9: Filiz, E., dt: 1969, Savur ilçesi, Mardin.

K.10: Karakurt, H., dt: 1936, Söğütlü köyü, Midyat/Mardin.

K.11: Karakurt, A., dt: 1972, Söğütlü köyü, Midyat/Mardin.

K.12: Özdemir, F., dt: 1944, Söğütlü köyü, Midyat/Mardin.

K.13: Özdemir, M., dt: 1961, Söğütlü köyü, Midyat/Mardin.

K.14: T. A., dt: 1965, Savur ilçesi, Mardin.

K.15: Yeşilmen, S., dt: 1953, Söğütlü köyü, Midyat/Mardin.

